

עיתונאיות יהודיות בפולין בשנים 1918–1939

מוניקה שבלובסקה-זרמבה

מאת איזולדה קץ והשנייה מאת אגתה אראשקביץ'.⁴ *Ewa. Pismo tygodniowe* (אווה. כתב עת שבועי), מגזין הנשים היחיד שהופץ בכל רחבי פולין ויצא לאור במשך למעלה מחמש שנים, היה נושא המחקר של מריה אנטושיק-פִּלְה ומוניקה שבלובסקה-זרמבה.⁵ משנה לשנה גדל מספר המחקרים שהתפרסמו בפולין על העיתונות היהודית בין שתי מלחמות העולם, אבל רק מעטים מהם עסקו בפעילותן של נשים יהודיות שכתבו בפולנית.⁶ במאמר זה אני מנסה לתאר את דמותן ולהצביע על תחומי העניין שלהן. נדרש עוד מחקר מקיף של העיתונות עצמה ובחינה מעמיקה של ארכיונים ברחבי העולם. חשיבותו של היבט זה היא בכך שהוא מעיד על השינוי הגדול שהתחולל אז בתרבות היהודית.

בין שתי מלחמות העולם, 1918–1939

בהתייחסו למצבה של הקהילה היהודית בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, כתב מריאן פוקס: "עצמאותה המחודשת של פולין התקבלה על ידי יהדות פולין בשמחה רבה ובתקווה מחודשת. פולין חופשית, המשוחררת מעול עריצות הכובש, נראתה ליהודים כמעט כנס".⁷ עם זאת הוא הצביע על הסיסמאות האנטישמיות של האַנְדְּצִיָּה⁸ ועל מצבם הקשה והבלתי מוסדר מבחינה לגלית של היהודים בתחומים פוליטיים וכלכליים רבים. לאחר מכן הוא התייחס גם לעיתונות היהודית: "לעיתונות היהודית שיצאה לאור בכירה הייתה משימה פוליטית וחברתית אדירה. היא הצטרפה לשטף האירועים, ובראש ובראשונה למאבק להשגת זכויות אזרח ליהודים. אופי העיתונות הושפע ממגוון גדול של קבוצות פוליטיות וחברתיות, אך גם מהמעמד הסוציו-אקונומי ומהמבנה המקצועי והחברתי של יהודי ורשה".⁹ פוקס צמצם את המחקר שלו לוורשה, אבל אפשר להחיל אותו על העיתונות היהודית בכל פולין באותה עת. אינני יכולה להציג את כל ההיבטים של העיתונות, אך ראוי לציין שלוש סוגיות בהקשר זה. הסוגייה הראשונה היא השפה. חנא שמרוק, שחקר את תופעת התלת-לשוניות של העיתונות היהודית, עמד על כך שכתבי העת בשפה הפולנית מילאו תפקיד עצום בעיצוב תפיסות העולם בחברה

באמצע המאה התשע-עשרה נוסדה בפולין עיתונות יהודית בשלוש שפות: יידיש, עברית ופולנית. עם זאת תור הזהב של העיתונות היהודית החל רק בשנת 1918, כאשר החל לצאת לאור מגוון עשיר של כתבי עת. בנובמבר 1918 זכתה פולין בעצמאות אחרי 123 שנים תחת שלטון הרוסים, הגרמנים והאוסטרים. בהתלהבות רבה החלה האליטה האינטלקטואלית הפולנית ליצור קשרים תרבותיים ואמנותיים חדשים. קמו יוזמות חברתיות וחינוכיות רבות, והושם דגש מיוחד על פיתוח העיתונות, שנחשבה אז האמצעי הטוב ביותר להגיע אל קהל רחב. במקביל החלו לפעול גם אינטלקטואלים יהודים שהגדירו לעצמם מטרות: התחדשות וחיזוק תחושת הזהות הלאומית בקרב ההמון היהודי, והאצת החינוך הלאומי והתרבותי בקרב היהודים. כמו כן החליטו שהעיתונות היא המרחב הטוב ביותר לפעילותם ובזכותה יממשו את הביקוש להשכלה הפתוחה לזרמים פוליטיים, חברתיים ותרבותיים חדשים בקרב בני העם היהודי.

המאמר יציג עיתונאיות יהודיות שכתבו בפולנית ופרסמו את עבודותיהן בעיתונות הפולנית-יהודית בשנים 1918 ו-1939, בין שתי מלחמות העולם. אפשר למצוא כבר כמה עשרות עבודות ותוכניות מחקר בנושא זה במחקר הפולני, החל בעבודותיהם של מריאן פוקס ואאוגניה פרוקופ-יאנץ.¹ פוקס ופרוקופ-יאנץ הצביעו על העובדה שהעיתונות הפולנית-יהודית היא מקור מידע חשוב על החיים התרבותיים, הספרותיים, הפוליטיים והחברתיים בפולין באותה עת. המחקרים התייחסו להיבטים שונים בכתבתן העיתונאית של הנשים, אך רק לעיתים רחוקות עסקו בדמותה של האישה כיוצרת ספרות או כפובליציסטית. כתוצאה מכך נוצר חלל בתיאור הנוף התרבותי של אותה תקופה, שממלאים אותו מחקרים מעטים על דמויות יהודיות שפעלו במרחב היהודי-פולני ועסקו בנושאים הקשורים בדת, בתרבות ובמסורת היהודית. מחקרים אלה נכתבו בידי חוקרים ממוצא יהודי.² המשוררות המוכרות ביותר מהתקופה שבין שתי מלחמות העולם היו אנדה אקר, אשר יצירתה תוארה מנקודות מבט שונות בידי מריה אנטושיק-פִּלְה, זוזנה מארק, ואגניישקה קרצ'בסקה.³ כמו כן פורסמו שתי מונוגרפיות על זוזנה גינצ'נקה, חייה ויצירותיה, האחת

אהרו את הרעיון הצינוני, גם אם הכותרות לא ציינו זאת במפורש.¹⁵ הקבוצות הפוליטיות והעיתונות נשלטו בידי גברים. נשים כותבות הופיעו אומנם כבר בסוף המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, אבל בעיקר כמשוררות וסופרות, רק לעיתים רחוקות כפובליציסטיות. כך למשל, בשבועון *Izraelita*, שיצא לאור בוורשה בשנים 1866–1912, פרסמו בין היתר מלווינה מאירסונובה,¹⁶ פרנצי'שקה ארנשטיינובה סלומאה פרל וברטה גינסברג. רק בשנים שבין שתי מלחמות העולם השתנה מצב זה מן היסוד.

מהפכה תרבותית וחברתית שאירעה בין שתי מלחמות העולם עסקה בשני תחומים: החיים הפרטיים והחיים המקצועיים. הנשים היהודיות תבעו גישה חופשית למוסדות החינוך, וביקשו לעצב את חייהן בעצמן. היה זה ביטוי למרד שהבשיל במשך דורות, אבל הוא לא הופנה נגד הדת ויסודותיה. בחומר העיתונאי אפשר לראות שכותרות המאמרים מזדהות עם המסורת המשפחתית. הנשים היהודיות ראו חשיבות בשינוי מעמדן החברתי אך בתוך תרבותן, והעיתונות הייתה כלי שאפשר להן להגיע אל קהל קוראים נרחב. אלא שלעיתונות חוקים משלה, ואחד מהם הוא ההכרח לבנות שפת תקשורת שתהיה מובנת לקורא הממוצע. הנשים הכותבות נאלצו לרכוש מיומנות נוספת: כתיבת טקסטים עיתונאיים. באמצעותם הן דיברו לא רק על הצרכים שלהן, אלא יצרו דגם חדש של האישה העכשווית. בתוך עשרים שנה התברר שהנשים היהודיות הן מורדות ופורצות דרך. הן היו משכילות למדי, חלקן סיימו לימודים בתיכון ולימודים גבוהים. כדי להדגיש את השכלתן הן השתמשו לעיתים קרובות בקיצורים mgr (בעלת תואר MA) או dr (ד"ר) לפני שם משפחתן (מבלי לציין אפילו את האות הראשונה של שמן הפרטי).

כך נוצרה קבוצה של פובליציסטיות שמקור פרנסתן העיקרי היה עיתונאות. תוכן המאמרים עורר את הקוראות לחשיבה, לרגישות למצבן ולצורך לדבר על חייהן באומץ. הקוראות היו נשים מעורבות חברתית ותרבותית, אימהות שחינכו את ילדיהן בהתאם לדרישות התועלת לאומה ועובדות שהכירו את חוקי העבודה. האמור לעיל חל לא רק על העיתונות הפולנית-יהודית. יואנה ליסק בדקה את השיח הפמיניסטי בעיתונות היידיש.¹⁷ העיתונים היומיים הגדולים, כגון היינט (היום) ודער מאמענט (הרגע), עסקו בנושאי נשים. כמו כן יצאו לאור מגזינים לנשים ובהם פרויען שטימע (קול הנשים) ודי פרוי (האישה).¹⁸ עיתונים אלה מילאו תפקיד חשוב בעיצוב עמדותיהן של נשים רבות. החל מאמצע המאה התשע-עשרה נאבקה החברה היהודית באקולטורציה ובהטמעה. יותר ויותר נשים יהודיות דיברו פולנית בלי להתכחש לאמונתן הדתית. השפה הפולנית הפכה אמצעי להעברת עמדותיהן ותביעותיהן של הנשים היהודיות, וזהו לדעת היבט חשוב של סוגיה זו.

העיתונאות

בעיתונות רבים נוצרו קשרי חברות בין עיתונאיות. רבות מהן, שהיו קשורות לעיתון אחד, כתבו במקביל גם לאחרים. לעיתים קרובות היה התשלום שקיבלו עבור עבודתן מקור ההכנסה העיקרי שלהן ושל משפחתן. עם הזמן, כאשר העיתונאית הייתה מוכרת, העלו מאמריה

היהודית.¹⁰ האידיאלוגים היהודים השתמשו בשפה הפולנית ככלי למשוך את מי שעזבו את הקהילה היהודית מסיבות שונות, ולהכלילם שוב בחיים הפוליטיים. התברר שאין תחליף לשפה הפולנית לשיקום הזהות הלאומית. פוקס טען שהשפה הפולנית אפשרה פנייה אל הקורא הבורגני. העיתונות היהודית בפולנית הייתה גם במה שאפשרה לדבר אל הנמען הפולני עצמו.¹¹ וילהלם ברקלהאמר, העורך הראשי של *Nowy Dziennik* (העיתון החדש) שיצא לאור בקרקוב, הזכיר את המהומה שפרצה בפלג השמרני של הקהילה היהודית כאשר הודיעו העורכים על ייסודו של כתב עת יהודי נוסף בפולנית:

ההגדרה "טריבונו" היא גם התשובה לכל אותם קנאים לשוניים שאינם מכירים בצורך בכתיבה יהודית בשפה הפולנית. טריבונו משמעותה מעין דוכן שהקול הבוקע ממנו מובן לכולם. כולם – כלומר גם החברה הפולנית [...] שלושה מיליון יהודים אינם יכולים לחיות בקרב רוב של עשרים מיליון פולנים בלי להיות עמם בקשר מתמיד, מתמשך וישיר, באמצעות עיתונות משלהם, לא אנגלימית, הכתובה בפולנית.¹²

כיום העיתונות היהודית בפולנית היא לא רק מקור מידע חשוב על חיי היהודים בפולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם, אלא גם משקפת את נקודת מבטם על האירועים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים שהתחוללו באותה עת.

הסוגיה השנייה שהשפיעה על מצבה של העיתונות היהודית היא היותה קצרת ימים. בעבודתה הביבליוגרפית החלוצית, ביבליוגרפיה של עיתונים וכתבי עת יהודיים שיצאו לאור בשנים 1918–1939 בפולנית, מנה ישראל שיינה 172 כותרים. ואילו אלינה צאלה מנתה 1,115 כתבי-עת יהודיים ודברי דפוס מזדמנים בפולנית.¹³ מספרים אלה מעידים על היקף פעילותם של העיתונאים היהודים בפולנית. עם זאת, מרבית הכותרים לא שרדו יותר מארבע שנים.

הסוגיה השלישית היא ההתמחות. העיתונות היהודית התמקדה בנמען מוגדר באופן אינטנסיבי. נוסדו עיתונים בעלי אופי חדשותי, ובהם *Nowy Dziennik* (היומון החדש) בקרקוב (1918–1939), *Chwila* (רגע) בלבוב (1919–1939) וכן *Nasz Przegląd* (הסקירה שלנו, ביטאון ציוני; 1923–1939) ו-*5-ta Rano* (חמש בבוקר; 1930–1939) בוורשה. לצדם יצאו לאור כתבי עת שעסקו בתחומים מסוימים, למשל כתבי עת ספרותיים כמו *Miesięcznik Żydowski* (הירחון היהודי; 1930–1935), *Opinia* (דעה; 1933–1935), *Nasza Opinia* (הדעה שלנו; 1935–1935) וכן *Ster* (הגה; 1937–1938); כתבי עת לנשים, ובהם *Kobieta Nowa* (אישה חדשה; 1932–1933) ו-*Ewa. Pismo Tygodniowe Dziecko* (ילד; 1932–1933), *Miesięcznik poświęcony*, *Przegląd Społeczny. Miesięcznik poświęcony zagadnieniom pracy społecznej i opieki nad dzieckiem* (סקירה חברתית: ירחון המוקדש לסוגיות בעבודה סוציאלית וטיפול בילדים; 1927–1939); וכן כתבי עת המיועדים לילדים, ובהם *Nasza Jutrzenka* (השחר שלנו; 1921–1938) ו-*Okienko na Świat. Pismo dzieci i młodzieży* (חלון אל העולם: כתב עת לילדים ונוער; 1937–1939). בעיתונות היהודית בפולנית פעלו אנשי מקצוע בעלי הכשרה: עיתונאים, מו"לים, דפוסים ועוד. היו אלה סביבות עבודה הקשורות לעיתים קרובות לזרם פוליטי מסוים. רוב העיתונים שיצאו לאור

וולפלדובה,²¹ רחל אוירבך, סטניסלבה צנטנרשברובה, ידביגה ארוויץ-הומנסקה, ד"ר הנריקה פורמוביץ-סטילרובה, מילכה יונגובה, ד"ר צציליה קלפטנובה, מ. מולסטיינובה, מריה רייסקינד, נלה רוסטובה, ופליציה סטנדיגובה. ב־*Ster* פרסמו, בין היתר, ונדה קרגן, ברברה לביטובנה, מלינינה וסרמן ואולגה וולקוביץ'. ב־*Miesięcznik Żydowski* הרפסו את מאמריהן של אורליה גוטליבובה וד"ר גיזלה לנדאו. בשני כתבי העת החשובים ביותר לילדים כתבו בעיקר אנליה קאלאס, פרדריקה לאזארוסובנה, מריה פירסובה (*Nasza Jutrzenka*) (השחר שלנו) וכן ד"ר הנריקה פורמוביץ-סטילרובה (עורכת ראשית), מרתה הירשפרונג (עורכת אחראית), אביטל דורתיימובה ואנה ניכטהאוסר (*Okienko na Świat*).²² בכתב העת שהוקדש לחינוך ילדים ולרווחתם, *Przegląd Społeczny*, פרסמו בין היתר ד"ר עדה רייכנשטיין, ד"ר צציליה קלפטנובה, ד"ר מריה הובלנברג, ד"ר דבורה ווגל, רוז'ה מלצרוב הוד"ר קלרה פאורשטיינובה.

עיתונות הנשים היהודית בפולנית היא תופעה של ממש בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. למרבה הצער רוב העיתונים שרדו זמן קצר ביותר. דוגמה לכך היא גורלם של הירחונים *Kobieta Nowa*,²³ *Nowe Tory*²⁴ שפרסם איגוד אגודות הספורט לנשים יהודיות, וכן שיצא מטעמו של הוועד המרכזי של איגוד הנשים היהודיות ויצ"ו. בסך הכול, בשני כתבי העת יחד, יצאו לאור פחות מעשרים גיליונות. המגזין החשוב ביותר היה *Ewa. Pismo Tygodniowe*, והיחיד שיצא לאור למעלה מחמש שנים (1928-1933). הוא נוסד ביוזמתן של פאולינה אפנשלקובה, העורכת הראשית שלו, ואיז'ה רחל ואגמנובה – המו"ל. בכתב העת כתבו גם גברים, אבל הנשים הן שנתנו את הטון. היה זה כתב עת רדיקלי ואמיץ בהתחשב בסוגיות שטופלו בו. אולי זו הייתה אחת הסיבות לסגירתו. אף על פי כן, כיום *Ewa* משמש מעין חלון שדרכו ניתן להתבונן באותה תקופה. התמונה המתקבלת מושפעת, כמובן, ממעורבותן ואמונתן של הכותבות ברעיון הציוני, אבל זהו גם מעין חלון ראווה לתפיסה של תפקיד הנשים בקהילה היהודית החדשה המתעצבת. עם הכותבות ב־*Ewa* נמנו גיזלה בלבנובה, אשתו של פרופסור מאיר בלבן; רוז'ה גריצנדרלובה, מתרגמת, פעילה חברתית ובעלת טור; זופיה קרמשטיק, כתבת מפרזי ואחותו של הצייר הנודע רומן קרמשטיק; אאוגניה מרקובה, אשתו של הפסל המפורסם מרק שוורץ; צלינה מאירסון-בקרובנה, מתרגמת ומשוררת; רוז'ה מלצרובנה, חברה בסיים, הפרלמנט הפולני, בשנים 1922-1927, חברת מועצת העיר לבוב, פעילת ויצ"ו; איזה רחלה וגמנובה, אשתו של שאול וגמן, אחד העורכים הראשיים של *Nasz Przegląd*;

איזה רחל וגמנובה, מייסדת כתב העת אווה

הכתבת המצינית המדווחת מישראל מרים וולמן-שיירצ'קובה שהוזכרה כבר קודם לכן, כמו גם ד"ר לרפואה יוליה בלאיובה, זופיה בודר-שפירו, זופיה פיינגנבאומובה, ל. גולדנרובה (שכתבה גם עבור *Nowy Dziennik*), ד"ר מריה הופמן (מווינה), יודית הורן, מירה יעקובוביץ'ובה, פעילה

את יוקרתו של כתב העת. עם זאת חלקן התייחסו לעבודה העיתונאית כתוספת לקריירה המקצועית שלהן.¹⁹ בקרב הנשים הכותבות היו רופאות, עורכות דין ופעילות חברתיות שרצו בכתיבתן להפיץ רעיונות חברתיים. העיתונות שאפשרה להן להגיע לקהל קוראים רחב הפכה לאמצעי להעברת ידע מקצועי, אם כי לפעמים הוא נמסר ברמה בסיסית (למשל: עצות רפואיות).

חלק מהפרסומים נדפסו בעילום שם. היום אנחנו יכולים רק לנחש כי למשל חלק מהמאמרים שפורסמו בעיתון *Nasz Przegląd* נכתבו בידי פאולינה אפנשלקובה, העורכת הראשית של המדור לנשים. עם זאת איננו יכולים לזהות מאמרים אלה במדויק. אפשר למצוא מאמרים החתומים רק בראשי תיבות. לעיתים קל לזהות את הכותבת אם, למשל, אנו יודעים כי בטי פאורמאנובה²⁰ נהגה לפרסם מאמרים רבים בעיתון *Chwila*, ואנו מוצאים טקסטים

פאולינה אפנשלקובה

הנושאים את ראשי התיבות ב"פ, ואין כותבות אחרות באותו כתב עת הנושאות ראשי תיבות אלה. עם זאת ספקות עולים כאשר בעיתון אחד יש שלוש כותבות עם ראשי תיבות זהים או משתמשות באותו שם עט. חלק מהנשים בחרו בשם עט ולא חשפו את שמן האמיתי. למשל פריבולין (*Frivoline*) מכתב העת *Ewa* הוצגה בשמה הבדוי גם בסיכום פעילותו בת השנתיים של הירחון. בין הכותבות היו גם נשים שכתבו לעיתים נדירות וקשה לדבר כאן על פעילות עיתונאית. העיתונים הגדולים והפופולריים הראשונים בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היו *Chwila* בלבוב ו־*Nowy Dziennik* בקרקוב. ב־*Chwila* כתבו בין היתר רחל אוירבך, ד"ר אנה ברוסובה, ד"ר רותה ברוסטיגר, רוז'ה צ'צ'קובה, בטי פגרמנובה, הנריקה פלקובסקה, ד"ר קלרה פאורסטיינובה, גבריאלה פרנקלובה, ד"ר גיזלה פרנקלובה, ד"ר קורנליה גרפובה, ד"ר לורה גרינברג, דינה קרלובה, שולמית קרלובנה, ד"ר צציליה קלפטנובה, אולגה מהלרובה, לילה נאדל, ד"ר עדה רייכנשטיין, רונה רייטמנובה, תמרה סחורובה, ד"ר זופיה שולבאומובה, ד"ר אסתר טרסובנה ומרים וולמן-שיירצ'קובה. ב־*Nowy Dziennik* כתבו מריה אפטה, רחל אוירבך, ד"ר אנה ברוסובה, תמר בוכסטובובה מירושלים, מ"א מריה דיצקובנה, ד"ר גיזלה פרנקלובה, מרתה הירשפרונז'נקה, אירמה קנפר, שולמית קרלובנה, רונה רייטמנובה, נלה רוסטובה, צ'סלבה שלנפרונדובנה, רגינה סילברפניג, אליזה זילברשטיינובה ופלישיה סטנדיגובה. באזור ורשה היו ידועות כבר דמויות כגון פאולינה אפנשלקובה (שפרסמה לראשונה תחת שם נעוריה יאמאיקובנה), צלינה מאירסון-בקרובה ומרים וולמן-שיירצ'קובה. כאשר בשנת 1923 נוסד בוורשה העיתון *Nasz Przegląd*, לכך מהכותבות שנמנו לעיל כתבו בו גם יהודית הורן, ברברה לביטובנה, רוז'ה מושקטבליט, ד"ר לרפואה שרה סירקין-בינשטיינובה ומיכלינה שיינפלדובה.

אי אפשר למנות את כל העיתונים, אבל ראוי לציין גם את *Opinia* וכן את *Nasza Opinia*, שבהם מילאו תפקידים חשובים רגינה ארקין-

ROK III. SIERPIEŃ 1929. NUMER VIII.

PRZEGLĄD SPOŁECZNY

MIESIĘCZNIK POŚWIĘCONY ZAGADNIENIOM PRACY SPOŁECZNEJ I OPIEKI NAD DZIECKIEM.

ORGAN ZWIĄZKU TOW. OPIEKI NAD SIEROTAMI ŻYD. RZECZYP. POLSKIEJ

WYDAJE: CENTR. KOMITET OPIEKI NAD ŻYD. SIEROTAMI WE LWOWIE

Redaguje Komitet • Redaktor nacz. i odpow.: Dr. Józef Kohn

Redakcja i Administracja: Lwów, ul. Mickiewicza 1. 4. Telefon Nr. 36-06.

TREŚĆ NUMERU:

- Dr. MAKS SCHAFF: Pod rozważę.
- Dr. MICHAŁ FRIEDLÄNDER: Zagadnienia płciowe w wychowaniu młodzieży. (Cz. III.)
- Dr. HERMAN PARNASS: Praca społeczna a eugenika.
- Dr. KLARA FEUERSTEINOWA: Znaczenie środowiska w przestępczości dziecka i opieka nad niem w świetle nowoczesnej pedagogiki.
- Dr. ADA REICHENSTEINOWA: O wszechświatowym kongresie Kobiół Żydowskich w Hamburgu. (3.VI. do 6.VI. 1929).
- OCENY:
 - Dr. M. S.: Jednodniówka Gminy Domu Sierót we Lwowie ul. Zborowska 8.
 - Dr. A. B.: Dr. Henryk Rowid. Psychologia pedagogiczna.
- WIADOMOŚCI Z CENTRALI SIEROCYCH.
- PRZEGLĄD CZASOPISM.

LWÓW ❖ SIERPIEŃ ❖ 1929

קטע מסיפור על בוקר חג הפסח של פאולינה אפנשקובה בנאש פשגלונד

אלה הן רק דוגמאות לפרופילים נבחרים של עיתונאיות. הכותבות בכתב העת *Chwila* בלבוב באו מתוך איחוד הנשים היהודיות,⁴⁴ ארגון פעיל במיוחד. מייסדותיו פרסמו גם ב" *Głos Kobiety* (קול האישה), מוסף קבוע בעריכתה של ד"ר קלרה פאורמנובה, והיו פעילות חברתיות. בשנת 1929 הוקם בלבוב ארגון הנשים היהודיות לעבודה ארץ-ישראלית ויצ"ו (סניף של ארגון ויצ"ו הבינלאומי). בנשיאות ויצ"ו כיהנו דינה קרלובה, בטי פאורמנובה ועדה רייכנשטיין. נשים כותבות, בהן גם עיתונאיות מקצועיות, היו אקטיביסטיות שהחליפו את המילה בפעולות קונקרטייות.

הנושאים

הקורא בן זמננו עשוי להיות מופתע ממוגוון הנושאים שהעיתונאיות עסקו בהם, אך היה זה כורח הזמנים הם. הן היו חייבות לגעת בכל

Str. 8 „NOWY DZIENNIK” niedziela 29. VI. 1931 Nr. 108

GŁOS KOBIECY ŻYDOWSKIEJ

ORGAN ZRZESENIA KOBIEC ŻYDOWSKICH MAŁOPOLSKI ZACHODNIEJ I ŚLĄSKA (W. L. Z. O.)

Nr. 20 WYCHODZI CO TRZY TYDZIEŃ Nr. 20

Jaki zawód dać córce?

Przedewszystkiem należy do zaprawić córkę dać. Wiele matek bawien niezadowolone jeszcze porożnia się z tą myślą, że córka należy przygotować do życia i zawodu tak samo poważnie i odpowiedzialnie jak synów. Zawsze jeszcze podświadomie dręcząc spokość myśli, że „zawód nie potrafi zapewnić szczęścia, ale małżeńskie namiętności zawód „zakłonić”. Dlatego też nie traktują tego tak poważnie i skrupulatnie jak tego coraz wyraźniej i ściszej wymaga życie współczesne. Nie widzą się w dyskusji przy sprawa takie szczegółach czy nie, nie wolno nam nie zauważyć faktu, środowiska a przy tym ekonomicznych, społecznych i psychologicznych, że kobieta musi pracować.

W czasie kryzysu gospodarczego i w całym świecie ekonomicznym do walki o byt stała się tak samo kobieta jak mężczyzna. Te same problemy hiperprodukcji w licznych zawodach przy nieodpowiednim ich jako Żydówka do potrzeb lub poszczególnych zawodów stosowała się do szukania nowych wartości pracy, nowych niszek ekonomicznych, szukała zawodów i zawodów. Obecnie nielimitowane aspiracje oświata się wielokrotnie zwiększyła, kobiety stały się częścią podświadomego materialnego bytu rodziny. Praca zawodowa kobiety stała się nieodzowną częścią życia rodzinnego. Idea ta przetrwała się od wieków porażenie dzieła kobiety, która pracowała zawodowo ma prawo do swoich funkcji w domostwie i w społeczeństwie. A lat temu sto trzydziści, typowe małżeństwo było zaradkowniczym lub społecznym, a wychowawczynie prywatne lub społeczne, dać kobiet jako aspirację do

dać się ma młoda dziewczynka abstrakcyjnie szkoły, by znalazła pracę w dobrym zawodzie. Dowiedzieliśmy się w takiej porządku przybrogę logicznej należy obowiązek zdobyć dodatkową samodzielność w stosunkach ekonomicznych i także porównania młodszy jednostki do zawodu opierając się na skomplikowanych zamierzeniach i ekonomicznych oraz na podstawie wiadomości, że w pewnym zawodzie jest dość zapotrzebowania silna w innym miejscu.

Krakowska poradnia zawodowa wydała „Poradnik zawodowy dla dziewcząt” pod redakcją p. dr. Zofii Szybalskiej, które znajdujemy wśród publikacji zawodowych i etnicznych dotyczących przygotowanie zawodowe. Psychologiczne działacze ogólnego są pewnie typy charakterologiczne wykazują się wiodąc, obrotowe do zawodów obrotowych przez nie. Mówią o typie dziewczęta romantycznym, artystycznym, realistycznym, intelektualnym i mechanicznym.

Należałoby na tem miejscu zaznaczyć, że typ intelektualny dziewczęta mała historyjnie należał się w gimnazjum, by później podjąć drogę pracy umysłowej. Powszechnym jest z tym typem, element mało zdolny wiodąc dziewczęta skupia się w szkole średniej, która wymaga samodzielności, czasu i środków. Stwierdzenie jest, że w społeczeństwie żydowskim z niechęcią odnosiła się matki do szkół zawodowych, które przygotowała do zawodu praktycznym: krawiectwo, bielizniarstwo, prace w przemyśle artystycznym, kształtek dziewczęta na kierowniczych pensjonatów. W instytucjach społecznych, na wychowawczynie prywatne lub społeczne, dać kobiecie jako aspirację do

erse, dać: po paru latach przygotowania łatwa możliwość zdobycia chleba, ucząc równocześnie przedmiotów „koniecznych” po to, by obok wykształcenia fachowego zdobyć wykształcenie ogólne. I by po pracy kobieta korzystać mogła z kulturalnego i artystycznego, a także z wykształcenia fachowego zdobyć wykształcenie ogólne. Dla dziewcząt żydowskich w Krakowie taka szkoła jest szkoła zawodowa „Głos Kobiety”. Matki znowu wzięły ciocię i wiodąc, a młoda oświata intelektualna, jakie kategorie zawodów je nazywają i od tego uniezależnić. Zawodów, w których kobieta znalazła może prace i zawodów jest bardzo wiele, są wśród nich także, gdzie kobieta jest jeszcze pionierką, gdzie toruje dopiero drogę sobie i swoim następczyniom.

Od rozważań matki i wychowawczyń szkolnych należy zacząć, by młode dziewczęta znalazły też „amerykę”, które są tylko dalekim realizacją czegoś odpowiedniejszego dla swojej konstytucji umysłowej i psychologicznej i by znalazły się na swojej drodze nie przedłużając ich siły.

A czy wybitnie zrealizowała, zawodowo ogólniejszy lub ogólniejszy, opiekunką społeczną, higienistką, krawiectwo, pielęgniaczką, maszynistką, bielizniarką, dietetyczką, adwokatką, historyczką, artystką czy sily burawową, znalazła możliwość przygotowania, a później wzrastania i wyczerpania intelektualnego.

A matki niechaj wiedzą, że hasłem dziś i jutro dla kobiet jest nie tylko życie kultury i wykształcenia, szczęścia kobiecego — ale też odpowiedniego zawodu zarobkowego.

Milla Rostowa.

⁴⁴ W następnym numerze „Głosu” damy dokładniejszy przegląd zawodów dla kobiet oraz szkół przygotowujących do tych zawodów.

כתבה מארץ ישראל של שליחת לקטורה פאולינה אפנשקובה

דמות חשובה מאוד הייתה ד"ר עדה רייכנשטיין. היא נולדה בשנת 1880 בסטניסלוב ליד לבוב. הוריה היו נוסין יוסל קלמוס וטאוובה הורנשטיין. בשנת 1898 היא סיימה בית ספר תיכון בלבוב ובשנת 1903 קבלה תואר דוקטור לפילוסופיה כאחת הסטודנטיות הראשונות באוניברסיטה ע"ש יאן קז'מי'יז' שבלבוב. היא הייתה אשתו של מארק רייכנשטיין (1867-1832), רופא ידוע ומומחה לאומנות יהודית. בבעלותו היה אוסף הידראיקה הגדול ביותר בלבוב והוא היה אחד התורמים למוזיאון היהודי בעיר. עדה רייכנשטיין הייתה חברה במועצת המנהלים של החברה לטיפול ביתומים יהודים בלבוב, אשר עסקה בארגון שהות בכתי מרפא לילדים יהודים, וחברה בהנהלת החברה להגנת האישה בלבוב.³⁶ מאמריה עסקו בין היתר בפיתוח מקצועי של נשים, בטיפול באם ובילד³⁷ ובמקומן של נשים בחברה היהודית.³⁸

ד"ר צציליה קלפטן נולדה בשנת 1881 בטרנופול. שם נעוריה היה בייגל.³⁹ כנערה צעירה הוקסמה ממדעי החיים, במיוחד מזואולוגיה, ובשנת 1913 קיבלה תואר דוקטור בזואולוגיה. היא למדה גם ספרות ופסיכולוגיה באוניברסיטה ע"ש יאן קז'מי'יז' שבלבוב. במשך 13 שנים, בין 1907 ל-1920, היא עבדה במכון הביולוגי של האוניברסיטה. הוא לקחה על עצמה יוזמות חברתיות, במיוחד כאלה הקשורות לביטחון סוציאלי שהעניקו הדומנות להכשרה מקצועית לנערות יהודיות. כמו כן הייתה חברה במועצת העיר לבוב וסגנית נשיא איגוד הנשים היהודיות. בערך שהוקדש לה באלמנך היהודי צוין כי "זוהי אחת הדמויות הפופולריות והאהובות ביותר במאלופולסקה".⁴⁰ בשנת 1927, ביוזמת הוועדה המרכזית לטיפול ביתומים יהודים בלבוב, נוסד המגזין *Przeгляд Społeczny*, שמטרתה הייתה ליצור מרחב עבור פעילים ותיאורטיקנים של חינוך ילדים. קלפטן הייתה מהכותבות הקבועות שפרסמו בעיתון דרך קבע. מאמריה עסקו בהכשרה מקצועית לצעירים ולנשים.⁴¹ היא הייתה אחת מכותבות המאמר "אגודת הנשים העולמית" בכתב העת *Chwila*,⁴² וכתבה גם עבור *Nowy Dziennik*⁴³ שיצא לאור בקרקוב.

polsko-żydowska (1918-1939), [in:] *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX-XX w.)*, ed. by J. Nalewajko-Kulikow, współpr. G. P. Bąbiak, A. J. Cieślakowa, Warsaw 2012, p. 129-146; M. Szablowska-Zaremba O polsko-żydowskich kontaktach literackich na łamach "Naszego Przeglądu" w latach 1918-1939, [in:] *Naruszone granice kulturowe. O kondycji ludzkiej w dwóch przestrzeniach: polskiej i żydowskiej XX wieku*, ed. by M. Szablowska-Zaremba, B. Walęciuk-Dejneka, Lublin 2013, p. 223-249; Polsko-żydowskie kontakty kulturalne w krakowskim "Nowym Dzienniku" 1918-1939, [in:] *Galicja, Bukovina and Other Borderlands in Eastern and Central Europe. Essays on Interethnic Contacts and Multiculturalism, Jews and Slavs*, Vol. 23, ed. by W. Moskovich, R. Mnich and R. Tarasiuk, Jerusalem-Siedlce 2013, p. 354-370. המחקר הפולני שואב גם מממצאי חוקרים ברחבי העולם, בין החשובים K. Steffen, *Jüdische Polonität. Ethnizität und Nation im Spiegel der polnischsprachigen jüdischen Presse 1918-1939*, Göttingen 2004; Ch. Shmeruk, *Hebrajska-żydysz-polska trójjęzyczna kultura żydowska*, tr. M. Adamczyk-Garbowska, *Cwisz* 2011 nr 1-2; M.C. Steinlauf, *The Polish-Jewish Daily Press, Polin. Studies in Polish Jewry* 1987 E. Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Kraków 1992 M. Antosik-Piela, *Sen egzotyczny – Anda Eker*, [in:] *Ślady obecności*, ed. by S. Buryła, A. Molisak, Kraków 2010, p. 35-54; Z. Marek, "Oglądane z pokładu" – odkrywanie tożsamości w podróży. Twórczość Andy Eker, [in:] *Żydowski Polak, polski Żyd. Problem tożsamości w literaturze polsko-żydowskiej*, ed. by A. Molisak, Z. Kołodziejka, Warsaw 2011, p. 61-70; A. Karczewska, "I było cicho, białe, dziecinnie i szczęśliwie". Polska w twórczości Andy Eker, [in:] *Żydowski obraz Polski. Polski obraz Żyda*, ed. by W. Szerbiński, B. Lampkowski, Poznań-Gniezno 2012, pp. 47-62 I. Kiec, *Zuzanna Ginczanka. Życie i twórczość*, Poznań 1994; A. Araszkievicz, *Wypowiadam wam moje życie. Melancholia Zuzanny Ginczanki*, Warsaw 2001 M. Antosik-Piela, *Feminizm po żydowsku*. Tygodnik "Ewa" (1928-1933), *Midrasz* 2008 nr 12; M. Szablowska-Zaremba, "Koncepcja 'kobiety uświadomionej' na łamach tygodnika 'Ewa' (1928-1933)", [in:] *Księgowanie. Literatura, pieniądze, kobiety*, ed. by I. Iwasów, A. "Portret syjonistki" *ראו גם* Zawiszewska, Szczecin 2014, pp. 289-307 z łam "Ewy", tygodnika dla pań (1928-1933)", [in:] *Kobieta żydowska, Żydzi Wschodniej Polski seria III*, ed. by A. Janicka, J. Ławski, B. Olech, E. Plach, "Feminizm *וואו מקריהם החשובים של* Białystok 2015, p. 545-560 and Nationalism on the Pages of 'Ewa: Tygodnik' 1928-1933", *Polin. Studies in Polish Jewry* 2005, p. 241-262; K. Steffen, "Für 'bewusste Mutterschaft' und eine 'physische Erneuerung der Judenheit' – die jüdische Frauenzeitschrift Ewa (1928-1933) in Warschau", [in:] *Frauen und Frauenbilder in der europäisch-jüdischen Presse von der Aufklärung bis 1945*, ed. by E. Lappin, M. Nagel, Bremen 2007, pp. 103-122 K. Szymaniak, *Być agentem של קרולינה שימניאק: Debory Vogel*, Kraków 2006. *באותה שנה יצאו לאור שני ספרים חשובים מאוד שאפשרו לקרוא הפולני להכיר ספרות יהודית שנכתבה בפולנית: J. Lisek, Kol isze. Głos kobiet w poezji jidysz (od XVI w. do 1939 r.)*, Sejny 2019; *Moja dzika koza. Antologia poetek jidysz*, Kraków 2019 M. Fuks, *Żydzi w Warszawie*, p. 271 מילה זו בפולנית נוצרה מקיצור שמה של מפלגת הדמוקרטיה הלאומית

הבאים ועל כתפיה הוטל נטל העברת סיפורי המקרא, שימור המסורת וטקסי החגים. לכן נכתבו מאמרים המסבירים את חשיבותו של חג מסוים, מתארים את מנהגי החג, וכוללים מתכונים של מנות מסורתיות.⁴⁹ נושאים הקשורים לאומנות כמוכנה הרחב ביותר היו קרובים ללבן של העיתונאיות. חלקן היו בעלות השכלה גבוהה בתחום זה, אחרות פעלו בהתאם לטעמן והניסיון שרכשו במשך השנים. אין ספק שהן היו קוראות או צופות מעמיקות ושמחו לכתוב ביקורות על ספרים, סרטים או הצגות תיאטרון. הן שמו דגש על נקודת המבט הנשית בלי לדרוש פריבילגיות. ראשית, לעתים קרובות הן הדגישו את העובדה שנשים מתקשות לקבל הכרה כאומניות, והדבר נובע בעיקר מהאמונה הרווחת כי נשים חלשות יותר מגברים מבחינה אינטלקטואלית. שנית, על פי הפרשנות התלמודית תפקידן העיקרי הוא אימהות, ואילו האומנות מעוררת קונפליקטים רגשיים ואינטלקטואליים. נשים שעסקות מדי בחיי האומנות אינן יכולות לגדל ילדים בצורה טובה או לנהל כראוי את משק הבית. במאמרים הוצגו גם מקרים יוצאים מהכלל, אבל בעיקר כדי להדגיש כי מקרים אלה חורגים מהמקובל. מסיבה זו אנו רואים שתי תפיסות שונות: חלק מהפובליציסטיות שללו את השילוב בין תהילה אומנותית לחיי משפחה, וחלקן להפך, הבטיחו לקוראים ולקוראות שרק אישה המגשימה עצמה מבחינה מקצועית יכולה להבטיח חיים מאושרים לבני משפחתה. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התנהלו מעל דפי העיתונים דיונים ציבוריים רציניים וסוערים בנושא זה וכן על היכולת של נשים לשלב בין חיי משפחה לחיים מקצועיים. עיתונאיות עסקו בסוגיות הקשורות בחיי אומנות בעיקר דרך ביקורות ותמציות מחקר שנכתבו כמדע פופולרי.⁵⁰

סיכום

קשה לתאר במסגרת קצרה כל כך את כל היבטי העיתונאות הנשית בעיתונות הפולנית-יהודית בין שתי מלחמות העולם ולנהל דיון על פעילותן של דמויות מגוונות כאלה, המייצגות סביבות רחוקות זו מזו לא רק גיאוגרפית אלא לפעמים גם מנטלית. אחרי הכול לכל אחת מהעיתונאיות היה סגנון אופייני משלה ונקודת השקפה משלה על המציאות. מה שאיחד אותן הוא תשוקת היצירה והאמונה שהן יכולות לשנות את העולם באמצעות מילים. יוצרות העיתונות היהודית-פולנית בתקופה זו נשכחו במידה רבה. מן הראוי לתקן זאת היום.

הערות

* תרגום: מרתה טגנקביץ'

- 1 ראו: M. Fuks, *Prasa żydowska w Warszawie 1823-1939*, Warsaw 1979; *Żydzi w Warszawie. Życie codzienne, wydarzenia, ludzie*, Poznań 1992; E. Prokop-Janiec, *Międzywojenna literatura polsko-żydowska jako zjawisko kulturowe i artystyczne*, Kraków 1992; *Studia z dziejów trójjęzycznej prasy żydowskiej na ziemiach polskich (XIX-XX w.)*, ed. by J. Nalewajko-Kulikow, współpr. G. P. Bąbiak, A. J. Cieślakowa, Warsaw 2012; A. Landau-Czajka, *Polska to nie oni. Polska i Polacy w polskojęzycznej prasie żydowskiej II Rzeczypospolitej*, Warsaw 2015; *Wielki "Mały Przegląd". Społeczeństwo i życie codzienne w II Rzeczypospolitej w oczach korespondentów "Małego Przeglądu"*, Warsaw 2018; K. Steffen, "Polska – to także my!". *Prasa*

- J. Solarz and Paulina Appenzlak, in: *Polski Słownik Judaistyczny. Dzieje-kultura-religia-ludzie*, tom 1, ed. by Z Borzymińska, R Żebrowski, Warsaw 2003, p. 97; K. Steffen, *Jüdische Polonität. Ethnizität und Nation im Spiegel der polnischsprachigen jüdischen Presse 1918-1939*, Göttingen 2004, p. 208-211, 216-222, 224-226, 370-372; Paulina Appenzlak, in: K. Famulska-Ciesielska, S. J. Żurek, *Literatura polska w Izraelu. Leksykon*, Kraków 2012, p. 20-21; M. Szablowska-Zaremba, Będę po polsku opowiadać o życiu Żydówek - Paulina Appenzlak, in: *Proza kobiet. Interpretacje*. Seria: Znane, nieznanne, zapomniane, ed. by B. Wałęciuk-Dejneka, Siedlce 2015, p. 83-105; Droga Pani Mario – jeżeli w ogóle pamięta mnie Pani... - korespondencja Pauliny Appenzlak do Marii Dąbrowskiej (1955-1964) i ja prawie co dzień czytam wiersze, które mi Pan zostawił... - korespondencja Pauliny Appenzlak do Władysława Broniewskiego (1946-1957), [in:] *W świecie kobiecej korespondencji prywatnej i publicznej*, ed. by B. Wałęciuk-Dejneka, Siedlce 2018, pp. 157-195
- 26 “Gmina bez kobiet”, *Ewa* 1928 nr 2; “Po I Zjeździe: למשל המאמרים: Kobiety Żydowskich”, *Ewa* 1928 nr 10; “Bilans sumienia kobiecego”, *Nasz Przegląd* 1938 nr 263
- 27 ראו את סדרת הכתבות “Noce palestyńskie, *Lektura* 1934
- 28 “Rehabilitacja królowej Stefan Zweig, Maria Antonina”, tr. Zofia Petersonowa, *Nasz Przegląd* 1933 nr 287; “Inne Nowolipki - Dziewczeta z Nowolipki Poli Gojawiczyńskiej”, *Nasz Przegląd* 1935 nr 76
- 29 Manon, *Tygodnik Nowy* 1919 nr 9; Drugie dzieciństwo, *Nasz Przegląd* 1924 nr 1
- 30 I. Kahan, “Nasza pieśń”, *Dziennik Nowy* 1919, nr 45; Jerzy Gordon Noel Byron, *Płaczcie po tych...*, *Tygodnik Nowy* 1919 nr 20
- 31 “Mody jesienno-zimowe”, *Nasz Przegląd* 1930 nr 295
- 32 “Sylwetki kobiet palestyńskich Rachel Janaith”, *Ewa* 1928 nr 31
- 33 “Jak się wychowuje dzieci w Palestynie?”, *Ewa* 1928 nr 7; “Szkoła w Palestynie”, *Ewa* 1928, nr 8; “Wiosna dzieci”, *Ewa* 1929 nr 19; “Dom dziecka w Palestynie”, *Ewa* 1930, nr 12
- 34 “Zbawczy promień kultury”, *Chwila* 1932 nr 4594; “Na froncie pracy kobiecej w Palestynie”, *Ewa* 1928, nr 4
- 35 *Almanach Żydowski*, pp. 519-520; Łukasz Tomasz Sroka, “Stowarzyszenie Humanitarne ‘Leopolis’ we Lwowie (1899-1938). Główne kierunki działalności”, *Kwartalnik Historyczny. Rocznik CXXIII* 2016, nr 1, p. 57
- 36 “O ochronę kobiet i dzieci”, *Chwila* 1925, nr 2175; Tydzień sierocy, *Przegląd Społeczny* 1928, nr 4
- 37 “O dopuszczenie kobiet do współpracy w żydowskich gminach wyznaniowych”, *Chwila* 1930, nr 3976; “O międzynarodowej, międzypartyjnej i międzywyznaniowej pracy społecznej”, *Przegląd Społeczny* 1928, nr 11; O Wszechświatowym Kongresie Kobiet Żydowskich w Hamburgu”, *Przegląd Społeczny* 1929, nr 10”
- 38 *Almanach Żydowski* (ed. Zygmunt Foebus Finkelstein), Vienna: Moria, 1918, p. 515-516 (hence: *Almanach Żydowski*); Łukasz Tomasz Sroka, “Stowarzyszenie Humanitarne ‘Leopolis’ we Lwowie (1899-1938). Główne kierunki działalności”, *Kwartalnik Historyczny. Rocznik CXXIII* 2016, nr 1, p. 45-69
- 39 “O zawodowe wykształcenie kobiet”, *Przegląd Społeczny* 1927, nr 1; “Przygotowanie zawodowe” wychowanków *Przegląd Społeczny* 1928, nr 7
- 40
- 41
- 42
- 43
- 44
- 45
- 46
- 47
- 48
- 49
- 50
- 51
- 52
- 53
- 54
- 55
- 56
- 57
- 58
- 59
- 60
- 61
- 62
- 63
- 64
- 65
- 66
- 67
- 68
- 69
- 70
- 71
- 72
- 73
- 74
- 75
- 76
- 77
- 78
- 79
- 80
- 81
- 82
- 83
- 84
- 85
- 86
- 87
- 88
- 89
- 90
- 91
- 92
- 93
- 94
- 95
- 96
- 97
- 98
- 99
- 100

- w rękach kobiet żydowskich”, *Ewa* 1931 nr 45; dr Henryka Fromowicz-Stillerowa, “Problemy narodowe i religijne w wychowaniu dziecka żydowskiego”, *Nasza Opinia* 1936 nr 43; mgr Regina Arkin-Wohlfeldowa, “Sztuka a dziecko”, *Nasza Opinia* 1937 nr 76.
- Felicja Stendigowa, “Zniechęcenie w małżeństwie”, *Nasza Opinia* :למשל 48 1937 nr 83; “Dyskusja publiczna o małżeństwie”, *Opinia* 1933 nr 2; Judyta Horn, “Małżeństwa mieszane u Żydów”, *Ewa* 1930-1931 nr 51/1
- Felicja Stendigowa, “Dookoła Chanuki. Święto Chanuki w obyczaju :למשל 49 żydowskim”, *Ewa* 1933 nr 1; “teżże, Pesach a kobieta żydowska”, *Nasza Opinia* 1936 nr 35; Róża Melcerowa, “Refleksje pesachowe”, *Ewa* 1929 nr 17-18; Paulina Appenzlakowa, “Poranek pesachowy”, *Nasz Przegląd* 1937 nr 88; “Pesach w tradycji żydowskiej”, *Ewa* 1931 nr 14
- mgr Irena Arkin-Wohlfeldowa, “Wystawa prac Natana Spiegla”, :למשל 50 *Nasza Opinia* 1938 nr 126; Henryka Fromowicz-Stillerowa, “Henryk Lewensztadt – malarz kolorów”, *Nasza Opinia* 1936 nr 56; J. Ernicz-Homańska, “Z życia muzycznego w Warszawie”, *Ster* 1937 n 1; dr Henryka Stillerowa, “Teatr żydowski”, *Nasza Opinia* 1938 nr 135; mgr Arkin-Wohlfeldowa, “Kobieta symbolem śmierci w twórczości nastrojowców”, *Nasza Opinia* 1936 nr 31; Olga Mehlerowa, “Maks Lieberman (1847-1935)”, *Chwila* 1935 nr 5720; Olga Wołkowicz, “Malarz poeta Efroim Kaganowski Figurn”, *Ster* 1937 nr 37; B. Lewitówna, “28 lat życia (o Zbigniewie Uniłowskim)”, *Ster* 1937 nr 42; “Maria Kuncewiczowa laureatką nagrody literackiej m. Warszawy”, *Ster* 1937 nr 44; “Proza Brunona Schulza”, *Ster* 1938 nr 5
- Światowy Związek Kobiet, *Chwila* 1930, nr 3969 42
- Na ważnym odcinku pracy (z okazji Tygodnia Propagandy Żydowskiego szkolnictwa zawodowego), *Nowy Dziennik* 1932, nr 162
- .האיחוד הוקם בלבנו בשנת 1925. 44
- Betty F. [Feuermanowa], “O nowy ideał wychowania”, *Chwila* :למשל 45 1930 nr 3841 i nr 3948; “Kobieta w życiu politycznym”, *Chwila* 1930 nr 4099; “dr Salomea Lewite, Zadania narodowo-społeczne kobiety żydowskiej”, *Opinia* 1933 nr 4; “Na drodze do potęgi politycznej. Projekt utworzenia Rady Naczelnej Żydowskiej Organizacji Kobięcych”, *Ewa* 1928 nr 3
- “Jak żyje i pracuje samodzielna kobieta żydowska? Rozmowa :למשל 46 ‘Naszego Przeglądu’ z radną Steinową”, *Nasz Przegląd* 1927 nr 34; P.A. [Paulina Appenzlak], “Dzieci miłości. Regulacja urodzeń w świetle krytyki (artykuł dyskusyjny)”, *Ewa* 1931 nr 42
- “dr J.R., Dzieci w Palestynie”, *Nasza Opinia* 1936 nr 22; Betty 47 Feuermanowa, “O współpracę domu ze szkołą”, *Chwila* 1930 nr 4085; Lila Nadel, “Królestwo dzieci”, *Chwila* 1932 nr 4594; S.F., “Prawo dziecka do szacunku”, *Chwila* 1937 nr 6395; dr Marta Hofmann, “Dziewczęta w społeczeństwie żydowskim”, *Nowy Dziennik* 1929 nr 11; N. Rostowa, “Jaki zawód dać córce”, *Nowy Dziennik* 1930 nr 168; R. Mahlerowa, “Kurs wychowania dziecka”, *Nowy Dziennik* 1930 nr 3; dr M. Peker, “Pamiętajcie o dziecku opuszczonym!”, *Ewa* 1928 nr 3; J. Janischowa, “Pokój i ubranie dziecka”, *Ewa* 1931 nr 4; Judyta Horn, “Wychowanie dziewcząt żydowskich”, *Ewa* 1931 nr 35; “Pomoc dla głodujących dzieci